

בניית תרבות עברית בארץ ישראל – השאיפה למלאות

פרופ' זהר שביט קנתה לעצמה שם בארץ ובעולם כחוקרת של ההיסטוריה של התרבות הישראלית והארצישראלית, של תרבות הילדים והנוער ושל ההיסטוריה של התרבות העברית והיהודית. מרצה אורחת בתוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית.

בסדרה בת שמונה מאמרים קצרים שפורסמה בעיתון **La Liberté** דנו הכותבים בצורך לערוך רפורמה בחינוך היהודי המודרני במרוקו, ונדרשו גם לשאלת המצוי והרצוי בתרבות היהודית במרוקו. אדון בחמישה מהמאמרים האלה מנקודת המבט של התרבות העברית בארץ ישראל, ואציע כמה הערות עקרוניות באשר להבדלים בין מעמדה ותפקידה של התרבות העברית בארץ ישראל ובין מעמדה של זו בפזורה היהודית, ובמקרה הנדון בקובץ זה – בפזורה היהודית במרוקו.

אציע כמה
הערות עקרוניות
באשר להבדלים
בין מעמדה
ותפקידה של
התרבות העברית
בארץ ישראל
ובין מעמדה
של זו בפזורה
היהודית במרוקו

לא ארחיב כאן במושג הגמיש והכוללני 'תרבות', וגם לא אדרש לשאלה מהי תרבות עברית. די לומר כי התרבות העברית היא מכלול של ערכים ודפוסי התנהגות בתחומים שונים שאינו המשך של המסורת הדתית, אלא מערכת כוללת שהתפתחה מהמאה ה-18 ואילך כחלק מן התגובה לתהליכי האקולטורציה, המודרניות והחילון. מנקודת מבט רדיקלית, היה זה מכלול שבא להחליף את המכלול המסורתי; מנקודת מבט רדיקלית פחות, דובר בניסיון ליצור מכלול הגמוני שיאמץ רכיבים מן המסורת הדתית. המהלך

**המציאות
שבה נכתבו
המאמרים
על אודות
החינוך היהודי
והתרבות
היהודית בעיתון
La Liberté
שונה לחלוטין
מהמציאות
הארצישראלית**

◆

ההיסטורי הזה היה מהלך דרמטי. בפזרות היהודיות הוא הוגבל ליצירת תרבות משנה בתוך תרבות הגמונית אחרת, אך בארץ ישראל המטרה הייתה מלכתחילה יצירה של תרבות רוב הגמונית, והחברה היהודית מצאה עצמה נדרשת לכוון ולבנות מערכת תרבותית שלמה על כל חלקיה.

ההבדל בין מעמדה ותפקודה של השפה העברית בגולה לעומת מעמדה ותפקודה בארץ ישראל הוא דוגמה מובהקת למהלך הזה. כידוע, משלהי המאה ה־19 ואילך התפתח בהדרגה ביישוב היהודי החדש בארץ ישראל שימוש נרחב בשפה העברית הדבורה והכתובה כאחד, כלינגואה פרנקה, אף שלצידה היו בשימוש גם לשונות אחרות. העברית הדבורה והכתובה נעשתה לשפה הלאומית. מלשון קודש, לשון כתובה שכמעט לא דוברת, היא צמחה לשפה רבת־רבדים בעלת מגוון של משלבים לשוניים: שפת התקשורת היומיומית, שפת הספרות וכדומה. אך לא די בכך שהעברית זכתה למעמד הגמוני, היא שאפה לבלעדיות בכל תחומי החיים. המציאות שבה נכתבו המאמרים על אודות החינוך היהודי והתרבות היהודית בעיתון **La Liberté** שונה לחלוטין מהמציאות הארצישראלית. הכותבים אינם עוסקים בשאלת הלאומיות, וממילא אינם רואים בלשון העברית ובתרבות העברית ביטוי שלה ותנאי הכרחי ומקדים ליצירתה. יחד עם זאת, יש לכל אחד מהם עמדה שונה ביחס לעברית ולמעמדה בתרבות היהודית בפזורה היהודית (במקרה שלפנינו במרוקו). אפשר לסווג את דבריהם לעמדה רפורמית, מסורתית ואוניברסלית.

הכותב החותם בשם לוסיס (שם העט של חיים טולידאנו), אשר אף יזם את סדרת המאמרים, סבור שהוראת העברית חשובה כיוון שהיא יוצרת גשר וסולידריות בין היהודים הדוברים שפות שונות, וכן כי היא מאפשרת היכרות עם ספרות יהודית בעברית לדורותיה:

ואולם ידיעת השפה היא הדבר שיכול ליצור קשר חזק בין היהודים ולהבטיח את הסולידריות ביניהם. שפה משותפת מייצרת רוח משותפת, מפני שהיא מביאה להבנה הדדית [...] את השפה העברית יש ללמד לא כשפת קודש שאין צורך להבין לגמרי, אלא כשפה חיה שאפשר ללמוד על בוריה. כך יהיו לימודי העברית לכלי תרבותי, אינטלקטואלי ומוסרי שיעניקו, לכל ילד את המפתח היקר מפז לספרות היהודית המקראית, הפוסט־מקראית ואף זו המודרנית. (לוסיס, II.8.1916, הדגשה שלי – ז"ש)

**ידיעת הלשון
העברית היא
תנאי הכרחי
ליכולת לקרוא
ולהבין את
אוצרות הרוח
של העם היהודי**

◆

שמואל דניאל לוי, המנהל בדימוס של בתי הספר של יק"א בארגנטינה, מציג את העמדה המסורתית ביחס ללימוד הלשון העברית. לטענתו, לימוד העברית הוא משני ללימוד המסורתי ומטרתו אחת ויחידה: להבטיח את היכולת להבין את התפילות ואת סדרי הפולחן בעברית. "לדרוש יותר מזה", קובע לוי, "לא יהיה מעשי ולא שימושי".

כדי להכשיר יהודים שחשים את עצמם יהודים, עלינו להקדיש את חלק הארי של החינוך להיסטוריה היהודית, וכוונתי היא להיסטוריה שאחרי תקופת המקרא. [...] השפה העברית ראוי שתקבל רק את המקום השני במסגרת לימודי היהדות. מובן שיש ללמד אותה כשפה חיה, אך די ללמד אותה ברמה המאפשרת לתלמיד המסיים את לימודיו לקרוא ולהבין בצורה שוטפת את ספרי התורה העיקריים, כמו גם את התפילות שהיום הוא מדקלם בלי להבין. לדרוש יותר מזה לא יהיה מעשי ולא שימושי. (לוי, 1916, 8.8, הדגשה שלי – ז"ש)

בשונה משני קודמיו, מואיז נהון גורס שיש צורך ברפורמה בחינוך היהודי כדי להפוך אותו לאוניברסלי יותר. להשקפתו, ידיעת הלשון העברית היא תנאי הכרחי ליכולת לקרוא ולהבין את אוצרות הרוח של העם היהודי. לשם כך הוא מציע לכנס אנתולוגיה שתיתן ביטוי לאופי האוניברסלי של אוצרות הרוח האלה, ותכלול פרקים מן התנ"ך, מספרות ימי הביניים ומהספרות המודרנית:

אך אני מבקש להשתתף בגורלם של כל בני האדם ואינני רוצה שיכלאו אותי בתא של בית סוהר. אני מבקש שיותר לי לכל הפחות לנצל לטובתי את המרחב שבו כלואה האנושות כולה. [...] האם אתה רואה ביהדות אומה? אין לי התנגדות לכך, אבל אם כך עליך לבחור בין החלום הריאקציונרי של בניית בית המקדש השלישי ומשיח בן דוד החוזר כדי להקים תיאוקרטיה על גדות הירדן, לבין חלום המדינה היהודית-חילונית מבית מדרשם של נורדאו או זנגוויל. [...] הכול יסכימו שמערכת הלימוד תשאב את תכניה מהדפים המפוארים של הנביאים, של הסופרים והמשוררים של ימי הביניים, וגם מאלה

המודרניים. לא יהיה קשה לאגד אנתולוגיה אמיתית שתסייע בלימודים. נבניס לראשם של הצעירים את הרעיונות והטקסטים המקובלים על כל בני ישראל ללא יוצא מן הכלל. [...] אך מעל לכול, חשוב שפתרון חינוכי זה, שהוא מטבעו בר-חלוף, לא ירדים את להט הרוח החופשית. מחוץ לכותלי בית הספר יש צורך בהסברה מתמדת שתנער את ההמונים, תעקור את אמונותיהם הטפלות ורופאי האליל ותעודד אותם לסקרנות אינטלקטואלית ולקבלת הרעיונות שיובילו את החברה בעתיד. (נהון, 22.9.1916, הדגשה שלי – ז"ש)

ההבדל העקרוני בין כותבי המאמרים בעיתון **La Liberté** ובין יזמי התרבות העברית בארץ ישראל וסוכניה נובע אפוא מהנסיבות השונות ומהמטרות הנבדלות של התרבות. בפזורה היהודית התקיימה תרבות יהודית כמערכת חסרה א-פרוירי, שכן הייתה תרבות מיעוט בתוך תרבות רוב הגמונית. לעומת זאת, בארץ ישראל התפתחה בזמן קצר יחסית תרבות רוב מלאה; כזאת שיזמיה וסוכניה הגדירו את המערכת הנורמטיבית שלה והקימו מוסדות תרבות לפי האידיאולוגיות והפרוגרמות שלהם.

אף על פי כן, היו גם כמה נקודות השקה בין התפיסות של הכותבים בעיתון **La Liberté** ובין אלה של יזמי התרבות העברית בארץ ישראל, והן באו לידי ביטוי בשלושה עניינים:

- ◆ תפיסת התנ"ך כספר היסטוריה וכספרות יפה.
- ◆ הענקת מעמד של 'ספרות לאומית' לספרות העברית החדשה.
- ◆ הענקת מעמד מרכזי להיסטוריה של עם ישראל בארץ ישראל, בעיקר לתקופת בית ראשון ולתקופת בית שני (ובייחוד לימי הממלכה החשמונאית), וראייתה כגורם מלכד היוצר רציפות יהודית ומגדיר את השייכות לעם היהודי.

אולם שורה ארוכה של רכיבים שהיה להם תפקיד חשוב במילוי מערכת התרבות בארץ ישראל לא זכו להתייחסות במאמרים הללו. בולט בהם חוסר ההתייחסות לשני נושאים: החגים היהודיים וארץ ישראל כטריטוריה, כלומר כמולדת קונקרטיית. התרבות העברית בארץ ישראל עיצבה יחס חדש לארץ כטריטוריה, לנוף ולסביבה הטבעיים ולאתרים ארכיאולוגיים מן העבר ההיסטורי של היהודים. נוסף לכך המשכה התרבות העברית בארץ ישראל לחגוג את החגים היהודיים, תוך שהיא מעניקה לרבים מהם

היו גם כמה
נקודות השקה
בין התפיסות של
הכותבים בעיתון
La Liberté
ובין אלה של
יזמי התרבות
העברית בארץ
ישראל

תוכן חדש ואף יוצרת חגים חדשים, כגון ט"ו בשבט, ומאוחר יותר, לאחר הקמת המדינה – יום העצמאות. אומנם לצד כל אלה הופיעה גם 'עבריות' חילונית רדיקלית שביקשה להינתק כליל מהמסורת, אולם יזמי התרבות בזרם המוביל לא טענו לניתוק מוחלט מן המסורת התרבותית; הם קראו לקבלה בררנית של ערכים וטקסים שנתפסו כחלק מ'מסורת אבות', או כאלה שיש להם – או שאפשר לתת להם – משמעות וסמליות לאומיות. תרבות יהודית התקיימה ואף התפתחה ושגשגה בפזורות השונות, אבל רק בארץ ישראל נוצרה מערכת תרבותית מלאה שתווי ההיכר שלה היו שונים במובהק מהמאפיינים של תרבויות היהודים בעבר הרחוק והקרוב כאחד. מציאות תרבותית כזו לא היה כדוגמתה בהיסטוריה היהודית מאז חורבן בית שני. זו הייתה ישות תרבותית שנוצרה במסגרת ריבונית של יישוב אוטונומי, ואחר כך של מדינה ריבונית, שהתפתחה והתמסדה בה תרבות עברית לאומית ו'חילונית'. בד בבד התפתחה והתמסדה גם תרבות דתית חדשה, שבאה לביטוי בתמורות בתחומי התיאולוגיה וההלכה, בדפוס המיסוד של המבנה החברתי, בצריכה התרבותית ובסגנון החיים.

**תרבות יהודית
התקיימה
ואף התפתחה
ושגשגה בפזורות
השונות, אבל רק
בארץ ישראל
נוצרה מערכת
תרבותית מלאה**

לקריאה נוספת על התרבות העברית בארץ ישראל:

שביט, זהר (מחברת ועורכת ראשית) (1998). **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה – בנייתה של תרבות עברית, כרך ה**. ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומוסד ביאליק.

Shavit, Zohar & Shavit, Yaacov (2016). Israeli Culture Today: How Jewish? How Israeli?. In Eliezer Ben-Rafael, Julius H. Schoeps, Yitzhak Sternberg & Olaf Glöckner (Eds.), *Handbook of Israel: Major Debates* (pp. 22–38). Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.

--- (2017). Jewish Culture: What Is It? In Search of Jewish Culture .In Mitchell B. Hart Hart & Tony Michels (Eds.) *The Cambridge History of Judaism* (pp. 675–676). Cambridge: Cambridge University Press.